

УДК 347.454.3

Андрій Гриняк,

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник,

учений секретар НДІ приватного права і підприємництва

імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВИКОНАННЯ РОБІТ ЯК ТИП ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті акцентується увага на необхідності розуміння терміна «тип» як найширшого за своїм змістом поняття з максимальною сферою дії, яким позначається й однорідна група договорів, спрямованих на виконання робіт. Запропоновано у межах договірного типу із виконання робіт виділяти підтипи (договори підяду на створення: а) нерухомості; б) побутової речі; в) результату інтелектуальної власності, а уже у них — види та різновиди (підвиди).

Ключові слова: договірний тип, цивільно-правові зобов'язання, зобов'язання із виконання робіт, договори підяду, класифікація договорів, система підрядних договорів.

Різноманітність відносин, що виникають у цивільному обороті на підставі договору, зумовлює потребу класифікації цивільно-правових договорів. Слід зазначити, що така класифікація передбачає їх поділ на однорідні класифікаційні утворення (рід, тип, вид тощо) за тим чи іншим критерієм. Для класифікації договорів у доктрині цивільного права традиційно застосовуються два способи — дихотомії та спрямованості зобов'язання, яке породжується договором [1]. Найбільш притаманною для класифікації цивільно-правових договорів є дихотомія, яка покладається на одну із трьох підстав. Перша з них — це розподіл обов'язків між сторонами, друга — наявність зустрічної вимоги і третя — момент укладення договору. Таке використання визначених підстав надало змогу виділити три пари договорів: односторонні та двосторонні, платні та безоплатні, а також реальні та консенсуальні.

Як зазначається в літературі, поділ є необхідним для систематизації будь-яких знань, тому його базові категорії, розроблені філософією як наукою про загальні закономірності, повинні використовуватись як відправні, а також при дослідженні класифікації договорів. Класифікація — сукупність поділу, який відбувається на певних підставах. При цьому групування може проводитись як з ієрархічним структуруванням елементів поділу від простих до складних, так і з утворенням самостійних, відокремлених груп без такого

зв'язку. Система характеризується цілісною множинністю взаємопов'язаних елементів та багаторівневістю їх розташування [2].

Теоретичне значення системного підходу полягає в такому. По-перше, оскільки система договорів є складовою частиною більш широких систем зобов'язального права, вона характеризується властивими їй родовими ознаками. Наявність родових ознак надає змогу застосовувати до підрядних договірних відносин ті норми загальної частини ЦК України, на які не впливає договірна специфіка. По-друге, система договорів має ознаки, з одного боку, що вирізняють її з-поміж інших підсистем цивільного права, а з іншого — властивими будь-яким договірним відносинам. Ці ознаки слугують основою для формулювання уніфікованих норм, які застосовуються до всіх цивільних договорів. По-третє, система договорів складається з великої кількості елементів (типів, видів, різновидів договорів), кожен з яких, маючи загальні ознаки цивільного договору, характеризується специфікою, що обумовлює необхідність особливого правового регулювання. Іншими словами, системний підхід при дослідженні договорів з виконання робіт надає можливість виявити принципи його побудови від загального до окремого, що має важливе правотворче та кодифікаційне значення.

Насамперед з'ясуємо термінологічний зміст термінів «тип» та «типологія» зо-

бов'язання, де тип — відбиток, форма, зразок для групи предметів чи будь-чого, а типологія — визначення, виділення у групи — засіб наукової класифікації об'єктів за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів. То ж тип, на думку Р. Б. Шишки, узагальнене соціальне явище, якому притаманні певні властивості, що впливають на внутрішні типологічні елементи [3]. Загалом тип тлумачиться як найвища категорія в систематизації, яка поєднує споріднені класи. Відповідно, при типізації як поділі правових явищ на певні групи, постає завдання виділення її критеріїв: на основі вже існуючих і виправданих, але з наданням їм більш високого рівня, чи на основі нових, що, з урахуванням тривалих пошуків у цьому напрямі, є доволі складним.

Найбільш розгорнутою є типізація договорів у ЦК України, де вони згруповані у певні групи типів купівлі-продажу, найму (оренди), підяду, послуги, про розрахунки, на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, спільну діяльність тощо. На міжнародному рівні ці договори визначені у Принципах європейського контрактного права.

Договірний тип виділяється або за специфікою матеріального відношення, що ним опосередковується, або за колом юридичних умов, об'єктивно необхідних для утворення зазначеного договірного зобов'язання. Достатньо будь-якої з двох названих передумов для того, щоб відповідні зобов'язання утворили самостійний тип договору [4]. Тобто виділення типів проводиться на основі економічних і юридичних ознак. У разі коли договори подібні як за матеріальними відносинами, що лежать в їх основі, так і за істотними умовами, об'єктивно необхідними для виникнення зобов'язання, вони співвідносяться один з одним не як типи, а як різновиди одного і того самого договірного типу. Типи договорів, утворених у разі такого поділу, повинні відображати самостійну специфіку як у матеріальному відношенні, що лежить в їх основі, так і у прояві предмета договору. Щодо видів, окреслених певним типом договору, вказані характеристики носять загальний характер і у кожному з них проявляють свою видову приналежність за спрямуванням, особливістю сторін [5].

Дослідженню питання договірних типів приділялась достатня увага у юридичній літературі. Так, Л. А. Лунц, І. Б. Новицький розглядали договори, передбачені у законодавстві, як договірні типи, які становлять далеко не вичерпний їх перелік [6]. Тип договору відбиває найбільш загальні і суттєві риси відносин, що опосередковуються даним угрупованням [7]. О. С. Іоффе договірний тип виділяв за специфікою матеріального відношення, яке ним опосередковується, або за колом юридичних умов, об'єктивно необхідних для утворення договірного зобов'язання [8]. На думку В. Г. Олюхи, типи договорів повинні відображати самостійну специфіку як у матеріальному відношенні, що лежить у їх основі, так і у предметі договору. Щодо видів, окреслених певним типом договору, вказані характеристики носять загальний характер, і у кожному окремому з них проявляють свою індивідуалізацію, необхідну для утворення виду, тобто таку, без якої його існування як виду неможливе [9].

Типи договорів, об'єднані за певною ознакою, іменуються групами. Вважаємо, що цей термін є синонімічним щодо типів, які також є відносно самостійними групами. У цьому контексті в літературі цілком справедливо вказується на важливість послідовної реалізації завдання систематизації договорів, яка полягає в тому, що кожній групі, яка об'єднує різні їх типи, має відповідати свій термін, ширший за своїм змістом, ніж терміни, використані у внутрішньогруповій систематизації [10]. Тому необхідно виходити із розуміння терміна «тип» як найширшого за своїм змістом поняття з максимальною сферою дії, яким позначається однорідна група договорів, наприклад, спрямованих на виконання робіт.

Таким чином, зважаючи на вищевикладене, доходимо висновку про доцільність визнання «типу» найбільш широкою за обсягом формою систематизації цивільно-правових договорів, а всі інші класифікаційні форми (підтипи, види, різновиди тощо) є лише його складовими частинами. Тобто категорія «тип» договірних зобов'язань із виконання робіт застосовується для позначення найповнішої за обсягом групи договорів, які мають ідентичну спрямованість. Іншими словами, категорія «тип» договірних зобов'язань, що опосередковують виконання робіт,

охоплює групу підрядних договорів, спрямованих на досягнення певного юридично значущого результату, який є нормативно визначеним, а саме: виконання робіт та передання їх результату.

Отже, доволі важливим питанням, яке постає перед наукою цивільного права, виступає необхідність систематизації договорних моделей, що виступають регуляторами підрядних правовідносин. Необхідною умовою вирішення цього завдання є детальне вивчення та систематизація основних підрядних договорів. Таким чином, до основних договорних конструкцій, якими на сьогодні опосередковуються відносини із виконання робіт, можна віднести: договір підряду, договір побутового підряду, договір будівельного підряду, договір підряду на проектні та пошукові роботи.

Разом із тим, слід зазначити, що система договорів, що опосередковують зобов'язання із виконання робіт, постійно удосконалюється залежно від розвитку договорної практики, рецепції положень зарубіжного договорного права, накопиченого емпіричного матеріалу та рівня його розробки тими, хто проводить класифікацію. З ускладненням функцій ускладнюється і система договорів у межах договорного типу, що опосередковує зобов'язання із виконання робіт, з'являються нові види та різновиди підрядних договорів.

Аналізуючи зобов'язання із виконання робіт, доцільно вести мову саме про систему договорів, що опосередковують зобов'язання із виконання робіт, оскільки правові норми, що регулюють правовідносини між контрагентами таких договорів, розташовані в логічній послідовності. Так, у гл. 61 ЦК України спершу викладено норми, що становлять правовий інститут підряду, до якого включено загальні положення про підряд та різновиди цього договору.

Тобто систему підрядних договорів можна визначити як складну внутрішньо-організовану структуру таких договорів у межах договорного типу зобов'язань із виконання робіт на основі їх ієрархічного поділу на види та різновиди, яка відображає їх диференціацію та взаємопов'язаність.

Здійснюючи класифікацію цивільно-правових договорів, доцільно виявляти суттєві спільні та відмінні риси між різними договорами, в результаті чого і відбувається їх розподіл на типи чи

навіть на підтипи [11]. Виходячи з цього, детальніше зупинимось на виявленні спільних та відмінних ознак договорів підряду з іншими договорними зобов'язаннями з виконання робіт.

Однією із особливостей чинного ЦК України є відмежування від договорів підряду договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт (далі — НДРДКТР) як такого, що закінчується створенням об'єкта права інтелектуальної власності. Така диференціація, в основі якої лежить юридико-технічний критерій, надала змогу створити спеціальний правовий режим, який може відмежувати відносини із виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт від підрядних зобов'язань. Це обумовлюється тим, що науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи, на відміну від робіт, що виконуються за договорами підряду, мають творчий характер, а це пов'язано з ризиком досягнення саме того результату, на який розраховує замовник. Тому, якщо вказані роботи будуть виконані з досягненням іншого результату або виконавець стикнеться з неможливістю вирішення того завдання, що ставить перед ним замовник, ризик виконання робіт лягає не на підрядника, як це передбачено договором підряду, а на замовника [12].

Водночас самостійність відокремлених від підряду договорів не є абсолютною. Враховуючи те, що в даному випадку йдеться все ж таки про «підрядоподібні» договори, законодавець у ЦК України норми, які регулюють правовідносини з виконання НДРДКТР (гл. 62), розмістив після положень про договори підряду.

Загалом договори на виконання НДРДКТР пов'язує з договорами підряду те, що вони спрямовані на досягнення результату, відокремленого від роботи. Саме для досягнення цього результату сторони укладають договір на виконання НДРДКТР, оскільки замовників цікавить все ж таки результат робіт, нехай навіть негативний, а не роботи як такі [13].

Разом із тим, договори на виконання НДРДКТР мають як спільні, так і відмінні ознаки. Так, на думку В. В. Луця, основні відмінності між підрядними договорами і договорами на виконання НДРДКТР полягають у такому:

— об'єктом підрядного договору є ство-

рення нової або переробка (обробка) існуючої речі, або виконання іншої подібної роботи, тоді як за договором на виконання НДРДКТР досягнутим результатом є наукові дослідження або конструкція нового виробу, нова технологія тощо, тобто результат інтелектуальної творчості. Крім того, результатом підрядних договорів є створення чи переробка матеріальної речі, а результатом договорів на виконання НДРДКТР, який за своєю суттю є результатом творчості, може бути й нематеріальний об'єкт. Саме ця ознака наближає договори на виконання НДРДКТР до договорів про створення та використання результатів інтелектуальної діяльності (ліцензійних, франчайзингу тощо);

— якщо у договорах підрядного типу ризик випадкової загибелі предмета підряду або неможливості закінчення роботи несе підрядник, то в договорах на виконання НДРДКТР ризик неможливості досягнення результату цих робіт покладається на замовника;

— виконавець зобов'язується провести наукові дослідження особисто, якщо інше не передбачено договором. Він може залучати третіх осіб (субвиконавців) виключно за згодою замовника [14].

Крім того, слід враховувати, що виконання договору на проведення НДРДКТР не може бути здійсненим без науково-технічних передумов, тоді як за договором підряду такі передумови не обов'язкові. Тобто договори підряду відрізняються від договорів на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, насамперед, за предметом регулювання. У предметі договору підряду відсутня суттєва новизна, в той час як у предметі на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт вона може існувати, тобто договір підряду не створює науково-технічних результатів. І, як справедливо зазначав М. П. Ринг, орієнтовне визначення вартості робіт у зазначеному договорі, порядок здавання-приймання та оплати праці за окремими етапами досліджень і конструювання відображають таку специфіку, яка не властива договорам підряду [15]. Отже, зважаючи на вищевикладене та висловлені в сучасній періодиці підходи [16], доходимо висновку про недоцільність ототожнення

договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт із договорами підряду.

Разом із тим, аналізуючи поійменовані та непоійменовані види підрядних договорів, можна зробити висновок про існування проміжних міжтипових договорів, наприклад підрядоподібних, які водночас мають предметом і роботу, і послугу та є змішаними договорами. Наприклад, договори на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт, договори на виконання маркетингових досліджень, договори аудиту, оцінки майна тощо. З огляду на це на основі виділення договірних типів із виконання робіт, у його межах пропонуємо виділяти підтипи (договори підряду на створення: а) нерухомості; б) побутової речі; в) результату інтелектуальної власності, а уже у них — види та різновиди (підвиди). Такий алгоритм, на нашу думку, є виправданим і надасть можливість для моделювання правового регулювання договорів підряду у ЦК України.

Таким чином, до загальних ознак, що об'єднують усі підрядні договірні зобов'язання в окрему групу, що опосередковує виконання робіт, можна віднести такі:

1) предметом договору підряду є індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми;

2) право підрядника, якщо інше не передбачено договором, залучати до виконання роботи інших осіб (субпідрядників);

3) виконання робіт підрядником на власний ризик;

4) обов'язковість за чинним законодавством підписання акта здавання-приймання результату робіт;

5) розмежування у часі виконання робіт та споживання її результатів.

Отже, під типом цивільно-правових зобов'язань із виконання робіт пропонуємо розуміти групу підрядних та підрядоподібних договорів, наділених сукупністю однорідних ознак, які виражають найбільш загальні та істотні риси цього типу договірних зобов'язань.

ПРИМІТКИ

1. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 322.

2. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособ. / А. Г. Спиркин. — М. : Политическая литература, 1988. — С. 178—180.
3. Шишка Р. Б. Типологія цивільно-правових договорів / Р. Б. Шишка // Право та управління : електронне наукове видання. — 2012. — № 2. — С. 1007.
4. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. — М. : Статут, 2000. — С. 416—417.
5. Шишка І. Р. Договір на маркетингові дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І. Р. Шишка. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. — С. 100.
6. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. — М. : Юриздат, 1950. — С. 100—102.
7. Советское гражданское право : учебник / отв. ред. : В. П. Грибанов, С. М. Корнеев. — М. : Юрид. лит, 1979. — Т. 1. — С. 460.
8. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М. : Юрид. лит, 1975. — С. 37—38.
9. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. Г. Олюха. — К., 2003. — С. 92.
10. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 325.
11. Шишка Р. Б. Типологія цивільно-правових договорів / Р. Б. Шишка // Право та управління : електронне наукове видання. — 2012. — № 2. — С. 1005.
12. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — Х. : Право. — 2011. — Т. 2. — С. 357.
13. Гражданское право : учебник / Е. Ю. Валявина, Н. П. Василевская, Н. Д. Егоров [и др.] ; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : Проспект, 1997. — Ч. 2. — С. 365.
14. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В. В. Луць. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 332—333.
15. Ринг М. П. Договоры на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы / М. П. Ринг. — М. : Юрид. лит., 1967. — С. 16.
16. Великанова М. Договори на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт у системі цивільно-правових договорів / М. М. Великанова // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 9. — С. 15.

Гриняк Андрей. Договорные обязательства по выполнению работ как тип гражданско-правовых обязательств.

В статье акцентируется внимание на необходимости понимания термина «тип» как широкого по своему содержанию понятия с максимальной сферой действия, которым обозначается и однородная группа договоров направленных на выполнение работ. Предложено в пределах договорного типа по выполнению работ выделять подтипы (договоры подряда на создание: а) недвижимости; б) бытовых вещи; в) результата интеллектуальной собственности, а уже в них — виды и разновидности (подвиды).

Ключевые слова: договорный тип, гражданско-правовые обязательства, обязательства по выполнению работ, договоры подряда, классификация договоров, система подрядных договоров.

Hrunyak Andriy. Contractual obligations to perform work as a type of civil liabilities.

The article focuses on the need to understand the term «type» as wide in its meaning the concept of maximum scope that affects a homogeneous group of agreements aimed at performance. Proposed contract within the type of works highlight subtypes (contract for the creation of: a) the property; b) household items; c) the result of intellectual property, and already they have — species and varieties (subspecies).

Key words: contract type, civil commitments, obligations to execute the contract, classification of contracts, contractual agreements system.